

Kriz Hali Ve Devlet¹

İbrahim ÖZMEN, Selçuk Üniversitesi, Akşehir İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, ORCID: 0000-0003-2632-4217

E-posta: ibrahimozmen@selcuk.edu.tr

Kriz ve devlet hakkında eleştirel bakış açısı ile yazılan birçok eserin olduğu veya bu konudaki teorik tartışmaların son bulduğu düşünülebilir, ancak *Zygmunt Bauman ve Carlo Bordonî'nin Kriz Hali ve Devlet* adlı eseri, modern devlet, modern toplum, temsili demokrasi ve neo-liberalizme eleştirel bakış açısı ve "Akışkan Toplum" kuramı ile farklı iz düşümlerini ele alıyor. Her iki yazarın sosyoloji alanındaki yetkinliği, esere derinlik kazandırıyor. 2008 krizine dair saptamalar eserde sıkça görülürken kuramsal olarak kriz ve sonrasını ele alan bu eserde *bu kez farklı bir sürecin* görünür olduğu durup düşünme anları ön plandadır. Bordonî, Bauman'ın eserdeki düşünsel sürecinde Sokrates'in ebelik görevini üstlenmiş gibi düşünülebilir. Yazarlar eserde, teorik ve olgusal olarak krizi, kuramsal olarak devleti, sosyal bilim alanlarında damıtılmış, rafine bir anlatımla tekrar teraziye yerleştirdikleri iki ağır topuz gibi okurlara sunmaktadır.

State of Crisis adlı kitap 2014 yılında yayınlanmış ve Türkçeye *Kriz Hali ve Devlet* başlığı ile çevrilmiştir. Türkçe başlık üzerine düşününce, zor bir tercih gibi görünebilir. Orijinal kitap isminde yazarlar, başlıkta krizin iyesini devlet olarak nitelenmişken Türkçe çevirideki kitap isminde, kriz ve devlet bağlamlarının koparıldığı söylenebilir. Kitabın isminin Türkçe çevirisinde, *olumsuz olumlaması* olarak "kriz hali" ifadesinin Bordonî'nin görüşlerinden hareketle oluşturulduğu güçlü ihtimaller arasında gösterilebilir. İngilizce kapak resmindeki *kopmak üzere olan ip metaforu*, Türkçe çevirideki kapak resminde *daire halinde sıralanmış devrilen domino taşları* metaforu ile karşılanmıştır. Kitap, *devletin krizi, modernitenin krizi ve demokrasinin krizi* olmak üzere üç ana bölümden ve çeşitli alt başlıklardan oluşmaktadır.

Devletin Krizi²

Bir Kriz Tanımı

Bordonî, kriz kelimesinin etimolojisini Platon ve Tukidides'den hareketle verir. Bu yaklaşım, onun Batı merkezli kriz çözümlemesinin ilk işaretidir. Krizin anlamını ortaya koyarken 1929'dan başlayıp iz düşümleri sıralayarak karşılaştırmalar yapar. Bağlamı küreselleşme üzerinden kesişen kümeler olarak terör ve sömürgeleştirmeye dayandırır ve Ona göre "şimdiki kriz malidir" (s.12). Bordonî, krizin kuramsal argümanlarından birinin zaman olduğunu ileri

sürer: “... bu krizin en belirli özelliği süresidir” (s.15). Bordoni, ekonomik kriz ve uzantılarını -ki bunlar krize eş değerdir- yirmi birinci yüzyılın açmazları olarak sıralamaktadır: *Çevre kirliliği, gürültü, yolsuzluk ve korku*.

Bauman krizin tanımına, terimin tıbbi kökeni ile kavranmasına dair tespitiyle başlar. Terim olarak kriz, geleceğin dengede olacağı varsayımı ile tedavi aşamalarının belirlenmesine yönelik bir anı ifade eder. Bauman’a göre, belirsizlik ve müdahale itkisi eş anlıdır. Yani bir teşhis ve eylemi içerir ancak burada endemik bir çelişki söz konusudur. Bauman, 2008 krizinin öncekilerden farklı olduğunu ileri sürer. Bundan önce, devlete duyulan güvenin geçirdiği sarsıntıyı ve yeni güvenli limanın 1970 krizinden sonraki icadını su yüzüne çıkarır, bu kez güvenli liman *görünmez eldir*: “... Adam Smith’ in gözden düşmüş ve unutulmuş sözlerini gömüldüğü yerden hareketle kazıp çıkarmaya ve onları kamuoyunun kullanımı için yeniden devreye sokmaya/yeniden biçimlendirmeye koyulan Friedman, Reagan, Thatcher ve onların coşkulu astları, dalkavukları ve yarıdakçılarından oluşan, hızla genişleyen şürekânın tavsiye ettiği gibi, her sabah kahvaltı masasında fırından yeni çıkmış ekmeğe isteyen herkesin güvenebileceği gibi, aç gözlü fırıncının sihirli gücüne yönlendirildi” (s. 18). 1970’e kadar -regülasyon ve kamulaştırma ile- devlet rehberliğinde sağlanamayanlar bu kez “de regülasyon”, “özelleştirmeler” aracılığı ve devletin “yetki ikamesi” ile gerçekleştirilmektedir. Bauman, insanların, komünal ruhtan esinlenerek ve bu ruhtan hareketle gerçekleştiremedikleri kolektif üretimi bu kez açgözlülüklerden esinlenerek ve bu açgözlülükten harekete geçerek gerçekleştirilme “hayaline” gönderme yapar. 2008 krizi ile iktidar -yapma yeteneği- ile siyaset -yapılması gerekene karar verme yeteneği- artık boşanmış ya da birbirinden kopmuştur ve yeni sorun “failin yokluğu” dur.

Devletsiz Devletçilik

Bordoni’ye göre yaygın kullanılan anlamı ile kriz, ekonomi alanına uygun değildir, bu bir geçiş ifade eder ancak böyle değildir. İktidar ve siyasetin ayrışması, yerel ve küresel anlamda ortaya çıkan *metabolik çatlak*, yönetim -rutin yönetim işlerine indirgenen- kavramı ile ete kemiğe bürünmüş bir devletsiz devletçiliği yaratmıştır (s. 23). Küresel ile yerel arasındaki çatlak, siyaset ve iktidar arasındaki çatlak olarak tezahür eder. Bordoni’nin bu bakış açısı devlet kuramında düzenleme teorisine gönderme yapar. Diğer taraftan, söz konusu yönetim sürecinin yani devletsiz devletçiliğin “hayalet devleti” Avrupa Birliğidir. Bordoni’nin bu bölümdeki çözümlenmesi ufuk açıdır.

Bordoni, popülizme ve milliyetçiliğe giden yolun taşlarının siyaset karşıtlığı ile döşendiğini ve bu yolun sonunun otoriter rejimlere çıktığını vurgular. Siyasetin

reddi ile başlayan bu süreçte neo-liberalizm, karizmatik bir şahsiyete ihtiyaç duymaktadır. Bordoni'nin kullandığı karizmatik lider kavramı, Richard Sennett³⁷'in *seküler* ve *modern karizma* kavramlarına gönderme içerir. İktidarsızlaştırılan siyasetin görünürlüğü sadece burada değil mevcut durumun idaresi için *iktidarsız politikalar* ve *politikasız iktidarlar* şeklinde de görünürdür. Bordoni'ye göre “devletin krizi” olarak tanımlanan sürecin iki sonucu önemlidir. Bunlar; *i)* ekonomik düzeyde somut kararlar alınamaması *ii)* yeterli sosyal hizmetler sağlanamamasıdır. Ancak bu yeni bileşenlerin ortaya çıkardığı bir sonuç evresi daha vardır: “... kriz içindeki devlet, ... halk üzerinde, sadece kendi bekasıyla ilgilenen, gittikçe daha çok şey talep eden ve gittikçe daha az şey veren bir asalak haline gelir” (s. 30).

Bauman'a göre artık zengin veya fakir devlet ayrımı fark etmeksizin şekilsiz ve anonim güçlerin aldıkları kararlar dışında başka bir seçeneğe sahip olmayan hükümetler söz konusudur. Böyle bir oyunun içinde hükümetlerin yapabildiği en iyi şey “geçici yerleşme/yatıştırma” anlaşmalarıdır fakat bunlar da ölü doğan kararlar bütünüdür: “kalıcı olmayan ve en iyi durumda Avrupa Konseyi'nin bir sonraki toplantısına ya da hatta borsanın bir sonraki açılışına kadar geçerli olacağı umulan/temenni edilen geçici anlaşmalar” (s. 30).

Bauman, günümüzde tüm karar alıcıların iki çelişkili baskıya maruz kalarak bir tür açmaz içinde olduklarını ifade eder ve bu açmazı “çifte açmaz” şeklinde kavramsallaştırır. Hükümetler bu iki zıt yöndeki baskı nedeniyle iki ayrı yöne odaklanırlar ancak buradan bir uzlaşma değil şaşılık ortaya çıkar. Ulus-devletin sınırları içinde yer alan iktidarın büyük bir bölümü buharlaşır ve “akışlar uzamının” sahipsiz bölgelerine akar, katı olan bu işleyiş buharlaşmıştır. Peki, kâr arayışıyla endemik piyasa eğilimlerinin potansiyel yıkıcı etkilerinin üstesinden nasıl gelinecektir? Bauman bu soruya, Anthony Giddens'in “hayat siyaseti alanı” ile yanıt vermektedir (s. 34). Bauman'a göre yurttaşlar hükümetlerin vaat yerine getirme konusundaki söylemlerine güvenlerini yitiriyorlar ve bu konuda haksız sayılmazlar. Sorunlar küreseldir ve çözümü üretme yetkisi ulus-devletlerdedir ancak ulus-devletler bunu yapmaya uygun olmadıklarını kanıtlamıştır. Peki ulus-devletlerin yani toplumsal değişim failinin konumunu ya da rolünü kim doldurabilir? Bauman, çifte açmaza sıkışmış devlet organlarından ziyade halkın iradesine dayanan yapıları daha şanslı ancak yetersiz görür.

Devlet ve Ulus

Bordoni, devlet ve ulus arasındaki bağlamı ele alırken Habermas'ın ulusal toplulukların siyasi topluluklardan önce gelmeyeceği savına kısmen katılır ve Azeglio'nun “İtalya kuruldu, şimdi sıra İtalyanları oluşturmak” söylemini göz

önünde bulundurur (s. 40). Bordoni, küreselleşmenin ulus devlet üzerindeki tazyikini ulus kavramındaki kriz ile ilişkilendirerek Appadurai'nin kültürel kimliklerde ortaya çıkan aşınmalara yönelik görüşleriyle açıklar. Kültürel değişiklikler ve insanların kurumlara mesafesini artıran siyasi ve ekonomik olaylar da bunun kaynağıdır. Bu noktaya nasıl gelindiğine Bordoni, Westphalia modeli⁴ ve Westphalia-sonrası modelinin krizi sıralamasına “Hobbes’un operasyonel kolundan yoksun kalan Leviathan, sakatlanmış bir bedene indirgenmiştir” ifadesini de ekleyerek yanıt verir.

İktidarı daha üst bir yapıya taşıyan küreselleşme, ulus-devletin alt üst oluşunu da daha ileri bir düzeye taşımıştır. Westphalia-sonrası modelin krizi, iktidar ve siyaset arasındaki ilişkilerde gizlidir. Hükümetlerin iktidARlarını sürdürebilmek için ittifak kurabilecekleri yegâne ortak ekonomi olarak belirlendiğinde mekândan yoksun, kişiliksiz ve görünmez işleri üstlenen piyasalar ve sanal alanlar söz konusudur.

Bordoni, ideolojik olmayan ve pratik süreçler bütünü olarak ele aldığı neo-liberalizmin uygulandığı yerlerde muhalefetin olmadığı ve statükonun devam ettiği, boyun eğmeye uygun bir iktidarın icracısı olarak bu ulus devleti işaret eder. Neo-liberal pratik ile ortaya çıkan süreç *devletsiz devleti*, post-postmodernizmi ifade eder (s. 49).

Bauman’a göre Hobbes, Leviathan ile *cuius regio eius religio*⁵ yaklaşımına temel sağlayan çok sayıdaki çabadan sadece biridir. Sonuçta egemen, istisna koyma yeteneği ile orantılı seküler bir hale kavuşur (s. 51). Bauman’ın “şimdiki oyun durumu” olarak nitelendirdiği küresel güçlerin iktidar oyununda sert rekabet, bencillik, toplumsal bölünmeler, eşitsizlik coşkusu ve bu sarsılmaz mantık, akışlar uzamı sayesinde görünür hale gelir (s. 55). Bunun ulus devletler için de geçerli olacağı argümanını ileri süren Bauman, “Frau⁶ Merkyavelli” benzetmesi ile Avrupa Birliği ve Almanya’da Merkel’in politikalarına gönderme yaparak “bekleme oyununu” belirsizlik ve blöf üzerinden ele alır.

Hobbes ve Leviathan

Bordoni, Leviathan’dan hareketle, Leviathan devlet, modern devlet, modern demokrasi ve cumhuriyetçi devleti tarihsel olarak egemenlik ve iktidar kavramları çerçevesinde ele alır. Leviathan’ın özgün baskı kapağındaki biyolojik canavar ile Archimboldo’nun portreleri arasında kurduğu analojiden hareket eden Bordoni’ye göre bu kompozisyon, modern devletin kayıp birliğini bulma ihtiyacından ileri gelirken bir dengeyi ifade eder. Bordoni’ye göre şiddet ve kitle iletişimlerinin araçları, *bilinci kiteselleştirir*.

Bauman, Bordoni'nin Leviathan konusundaki çözümlerine katılmakla birlikte, ondan farklı olarak iki zıtlığa daha dikkat çeker ve bunları teolojik anlatımla pekiştirir. Hobbes'un tekil insanı anarşi ve isyan ile bağdaştırarak *Behemoth*'ı kullanımının karşısına düzen sağlayıcı olarak *Rektor'u* koyması Bauman'ın dikkatinden kaçmamıştır. Sonuç anarşi ve polis ikilidir (s. 65). Bauman, modern devleti Weber'in baskı araçları ve bunların kullanımı üzerinden ele alan yaklaşımı ile çözümlmeye başlar. Ardından günümüzde bir tür "itiraf toplumunda" yaşadığımızı ileri sürer (s. 69). Bauman, Bentham ve Foucault'un postmodern iktidar teorisine yönelik çözümlerinin ardından kapitalist devleti, tüketicinin metayla buluşmasını sağlayan işlevi üzerinden açıklayan Habermas'ın yaklaşımını eleştirir.

Modernitenin Krizi

Geri Alınan Vaatler

Bordoni, modernitenin geri aldığı vaatleri birkaç düzlemde sayarken doğanın felaketlerinin ahlaki felaketlere nasıl dönüştüğüne odaklanır. Bordoni'ye göre, modernite aydınlanma ile doğanın krizlerine çözüm üretebileceğini öngörürken ilk krizini belirlenimsizlikler ile karşılaşmasında yaşamıştır. Diğer bir önemli nokta ise kemer sıkma politikalarından harcama revizyonlarına uzanan refah devletinin tasfiyesi ile ilgilidir. Post-modernite, geri alınan vaatleri değersizleştirmiş ve bayağılaştırmıştır.

Bauman, Bordoni'nin vaatlerin postmodernite ile gözden düşüp, değersizleştirildiğine yönelik argümanına katılmaz. Çünkü Bauman'a göre söz konusu şeyler vaat değil stratejidir ve asıl terk edilen modernitenin gençlik yanılmasıdır. Bauman, yeni bir ütopya döneminin varlığını ileri sürer ve söz konusu ütopyayı küresel değil bölgesel, etrafı çitlerle çevirili bir metafor ile açıklar. Postmodernite vaatleri geri almamış aksine onları allayıp pullamıştır. AB'nin 2008 krizi sonrasındaki durumuna yönelik en iyi gösterge, *tüketim cümbüşünün sönmesi* ve şokun ortaya koyduğu manzaralardır (s. 90).

Modernitenin Terk Edilmesi

Bordoni, moderniteyi, Walter Benjamin'in "yıkık dünyadan uçarak uzaklaşırken geriye doğru bakan bir meleğe" benzediğine yönelik görüşüyle açıklar (s. 90). Modernitenin son bulmasıyla kesin olanın kesin olmayana, bilinenin bilinmeyene tercih edilmesi aslında gönüllü kulluk yani alışkanlıklardan ibarettir. Bordoni'ye göre modernitenin ideolojik yönü oldukça ağırdır. Bu ideoloji "ilerleme ideolojisidir". Bordoni işleyişin "akışkan" bir form olarak kabul edilmesi

halinde post-moderniteyi, modernitenin evrimi olarak ele almaz, bir “etik krizi” olarak görür (s. 97).

Bauman, modernitenin son bulduğuna yönelik Bordoni'nin argümanına katılmazken sonların ilan edilmesinde oldukça cömert davranan düşünürleri ve onların içinde yaşadıkları çağı eleştirir: “Sonların ilan edilmesinde her şeyin başına *post*ların konulduğu bir çağda yaşıyoruz” (s. 99). Moderniteyi, üretim ve tüketimin kitlesel hale gelmesinde doğayı itaatkâr bir biçimde insan ihtiyaçlarına, özlemlerine ve arzularına hizmet etmeye zorlayan bir bütün olarak nitelendirirken bu savın bir ideoloji olduğunu teyit eder. Ancak bunun bir “mutluluk ideolojisi” olduğunun altını çizer. Bu ideolojinin bağlı olduğu kurumu ise “Ekonomik Büyüme Kilisesi” olarak nitelendirir. Hiç bitmeyen bu mitolojik süreçte modern büyük anlatıların sahip olduğu üç bileşeni -Ekonomi, Bilim ve Teknoloji- kutsal üçlü olarak nitelendirir.

Postmodernite Boyunca

Bordoni, postmoderniteden söz etmenin anokronizm olduğunu ileri sürer çünkü postmodernitenin ortaya çıktığı ileri sürülen dönemde modernite henüz çökmemiştir. Modernitenin önüne konulan “post” un moderniteye olan tepkilerin isimlendirilmesinde yerinde bir kullanım olduğunu vurgulayan Bordoni, Bouman'dan kavram kullanımı konusunda ayrışmaktadır. Bordoni'ye göre, postmodernite modernitenin krizinin doruğudur. Bordoni, körü körüne tüketiciliği işaret eden postmoderniteyi görünür kılmak için analogiye başvurur: “tıpkı vahşi hayvanlar gibi zorla ya da kurnazlıkla ele geçirilen şey yuvaya götürülür ve tek başına tüketilir”.

Bauman, Bordoni'nin modernizmin krizi ile postmodernizmin iç içe olduğuna yönelik argümanını destekler ancak burada *iç içe olan* bir geçiş sürecidir ve bunu fetret devri olarak nitelendirir (s. 110). Çünkü, şeyler ve onların ilişkileri *in statu nascendi*'dir. Bauman'a göre postmodernist sanatçıların “parçalara ayırma”, “yapı söküme” ve sonuçta yapılan işin tahrip edilmesine odaklanan yaklaşımlarının, toplum dahil tüm insan faaliyetlerine uygulanmasının mimariyle başlaması dikkat edilmesi gereken bir noktadır. Bunların dışında, her türlü düzenin hatta düzen fikrinin “esneklik” ve “yenilik” yerine “istikrar” ve “süreklilik” üzerine çıkarılma eğilimine “akışkan modernite” yaklaşımıyla alternatif bir bakış açısı sunar (s. 111). Bauman, postmoderniteye itirazını kavram ve kuram olarak iki ana başlık ve onların türevleriyle birlikte dört başlıkta sıralarken (s. 113) tasarımların sağlamlığının değil esnekliklerinin önemli olduğunu *akışkan modernite* hipoteziyle açıklar ve temel savlarını Richard Sennett'in çözümlmelerine dayandırır.

Yapısöküm ve İnkâr

Posmodernizme eleştirilerini sıralayan Bordoni, özneye odaklanan bu görüşü ve takipçilerini, tarih ve ilerlemenin seyrini inkâr etmekle suçlar (s. 115). Bordoni, kuramsal olarak kriz sosyolojisinin eksikliğini ifade ederken bu alandaki Frankfurt Okuluna ait boşluğu Bauman'ın doldurduğunu işaret eder. Modernizm ve postmodernizmin "akışkan modernite" ile ele alınmasında da çeşitli noksanlıkların olabileceğini ileri sürer. Bordoni'ye göre postmodernizm, Lyotard'ın 1979 yılındaki çığır açıcı eseri ile ortaya konmuş olabilir ve bu bir rastlantı değildir.

Bauman, günümüzde artan krizlerin kökeninde "faillerin ve etkin eylem araçlarının" krizinin olduğunu belirterek bunların türevleri olan tehlikelere karşı da yalnızlığa "mahkûm" olmanın yarattığı karmaşık duyguları işaret etmektedir (s. 124). Kuzey Afrika'daki toplumsal öfke patlamalarına değinen Bauman, Batı Avrupa'daki "düzenin" devamlılığına yönelik eleştirilerini sıralar. Bauman, çözümlemesinin merkezine "öfkeli toplum" ve "siyasi liderler" kavramlarını yerleştirir. Yaşanan değişimleri veya değişim taleplerini ise "hareket halindeki insanlar" argümanı ile açıklar.

Tarihin Sonu?

Bordoni'ye göre Herodot'tan bu yana tarih, kolektif bilgiyi temsil etmiştir ve ekonomik büyüme argümanına ayarlı sanayileşme yapısına ihtiyaç duyan devlet için de bu bir güç kaynağı olmuştur. İktidarların yazdığı tarih, Nietzsche'den Heidegger'e kadar olan postmodernitenin öncüleri tarafından toplumsal bir bellekten ziyade düzenbazlıktır (s. 138). Ona göre bu süreç, bir tür evrensel "Panoptikon"dur (s. 139). Postmodernite toplumsal bellek konusunda da onarılamaz bir çatlak yaratmıştır.

Bauman'a göre insanlık tarihindeki tek ölümsüz şey "bir son" düşüncesidir. Fukayama'nın yaklaşımını sorgularken bu konudaki esaslı yaklaşımlardan birisi olan Robert Merton'un ifadelerini alıntılıyan Bauman, bu ifadelerin üzerine bir açıklama getirmez. Merton'un ifadeleri şu şekildedir: "Yeni bir davranışı çağrıştıran duruma ilişkin özgün sahte kavramı 'doğru' haline getiren sahte bir tanımlamanın başlangıcı. Kendini doğrulayan kehanetin bu yanıltıcı geçerliliği bir hatanın saltanatını sürdürür. Çünkü kâhin, olayların aktüel gidişatından, başından itibaren haklı olduğunu gösteren kanıt olarak söz edecektir" (s. 143).

Demokrasinin Krizi

İlerleme Etiği ve Demokrasi

Bordoni, ilerlemenin kuramsal özetini iki başlıkta verir. Bunlar, Marx'a ait toplumun yapısının ekonomik ilişkiler tarafından belirlendiğine dair argümanı ile modernitenin krizi ile çakışan, cazip ve özgürleştirici olarak pazarlanan hipotezle; ekonominin yapısal olmadığı, kültür ile diyalektik ilişkiye giren maddi diğer üretim formları gibi mevcut insani faktörlere bağlı olduğu bir üst yapıdır. Bu ikinci görüş, Frankfurt Okulu tarafından da ileri sürülür ve bu görüş, ekonominin artık toplumun gerçek ruhunu temsil etmediği fikri üzerinde uzlaşır. Son tahlilde, ekonomiye bağımlı düşünülen kültürün ekonomi politikası tercihlerini etkilediği hatta belirlediği görüşü yaygındır ancak Bordoni'ye göre "bu kültür kapitalist hakimiyetten azade bile olabilir" (s. 145). Bu formadaki bir yapı ve türevleri aslında kapitalsız kapitalizme gönderme içerir.

Bauman'a göre ilerleme fikri, Avrupa emperyalizmi ve güneşin batmadığı imparatorlukların icadıdır. İlerlemeyi eleştirel yaklaşımla ele alan görüşünü "idraksizlik sendromu" ve "belirsizlik sendromu" gibi iki yeni kavram ile açıklayan Bauman, ilerlemenin artık bir saadet vaadinden çok bir tehdit halini aldığını, nereden geleceği belli olmayan bir vuruşa dönüştüğünü ileri sürer. Bu çözümlemesinde "glokalleşme" ve "akışkanlar uzamı" kavramları, onun görüşlerinin hareket noktasını oluşturur (s. 160-161).

Bir Demokrasi Aşırılığı

Bir demokrasi krizi var mı? sorusunun yanıtını Bordoni, Josef L. Fischer'in 1930'lardaki aynı soruya verdiği yanıtla cevaplar: "demokrasinin normal durumu budur" ve demokrasinin asla bir altın çağının olmadığını ekler (s. 163). Bordoni, kavram olarak tanımsız olan demokrasinin, modern zamanlarda kötülükleri örten bir örtü olarak kullanıldığını ifade ederken kavramın geçmişten bu yana tanımlarındaki temel çelişkilerini serimler.

Bordoni'ye göre "Kendini yaratan insan" ile birlikte formu farklılaşan günümüz demokrasisi, bireye ayrıcalık tanıyan liberal bir demokrasidir ve bu demokrasi birçok şekil alır. Bordoni, günümüz yöneticilerinin tutumlarını, Charles Tilly'nin "kendi iktidarlarına yönelik açık bir tehdit" durumunda ortaya çıkan "demokratiksizleştirme" kavramından faydalanarak çözümler (s. 170).

Post-demokrasi

Bauman, Natalie Brafman'ın *Y Kuşağı* hakkındaki makalesinden hareketle

günümüzün dijital alanıyla yoğrulmuş yeni bir “sınıf” ya da “kategori” şeklinde nitelendirdiği oluşumun üzerine yoğunlaşır. Bunu bir oluşum olarak ele alırken bu oluşumu, “hiçbir şeyin kesin olmadığı bir oluşum” şeklinde nitelendirir (s. 174). Söz konusu kuşak hakkındaki yaygın görüş olan “sorgulama alışkanlığına” ise şüpheli yaklaşır ancak bu kuşağın yirmi birinci yüzyıl dinamikleri üzerindeki etkilerini görmezden gelmez.

Bordoni ise Colin Crouch’un demokratikleşme sürecinin çöküşüne yönelik “eşitlikçilik krizi ve demokratik yordamların önemsizleşmesi” şeklinde nitelendiği post-demokrasinin açmazlarını anti-siyaset ile birbirine bağlar ve anti siyasetin olası sonuçları arasında Mussolini’nin iktidar sürecini örnek göstererek demokrasinin sorgulanabilir özelliğine rağmen kolay kazanılabilecek bir zafer olmadığını ifade eder (s. 179).

Yeni bir Küresel Düzen için

Bodoni’ye göre demokrasi, toplumla birlikte evrilen bir kavramdır. Geçmişteki değişiminde olduğu gibi bugün de demokrasi fikrinin hızla değişen bir toplumdaki değişimi söz konusudur. Yakın geçmişte dijital ortamlardan başlayan hazırlıksız toplumsal hareketler, yaşanan krizin sebebi değil doğrudan ve toplumsal olarak sonucudur. Bordoni’ye göre bunlar, yeni yol arayışlarının somut işaretleri olarak yorumlanabilir.

Diğer taraftan bu gelişmelerde etkin olan ulus ötesi *yönetişim*, ekonomik krizi kullanarak bireyin denetimini yeniden kazanmayı hedefler ve bunu da başarır. Gerçek anlamdaki demokrasi gündelik hayatın sorunlarını karşılamıyor ve karar alacak uzmanlığa sahip olamıyorsa “temsile gerek var mı?” sorusuna verilecek yanıt hayati bir öneme sahiptir.

Bauman ise yeni bir düzen fikrine erişmek için aşılması gereken yorucu bir yolculuk analogisinden hareket eder. Yeni bir düzen için erken olduğunu düşündüğü bu aşamada yoldaki engelleri tespit etmenin önemine vurgu yapar. Bu engellerden ilki “tüketici sendromu” dur (s. 190). Bu kavram, dünyadaki tüm varlıkların sadece potansiyel tüketim nesneleriyle ağızına kadar doldurulmuş dev bir konteynere benzetilebilir. Burada hesaba katılan yalnızca tüketicilerin arzularıdır. Meta ve tüketici arasındaki ilişkiyi çözümleyen Bauman, Anthony Giddens’in “saf ilişkiler” kuramını kendine dayanak alır.

Özetle bu eserde Bordoni, mali kriz kavramını sosyolojik çözümlemenin içine tekrar katarken Bauman yeni terimler ve kurumlar ile kriz sosyolojisini, akışkan uzam hipotezi üzerinden ele alır. Her iki yazarın da Marksizm’in devlet ve bunun

kuramsallaştırılmasına dair kuramlarına mesafeli olduğu fark ediliyor. Bunun kapitalizm ve devlet çözümlerinin noksan olabileceğine yönelik şüpheleri gündeme getirdiğini belirtmek gerekir. Bordoni savruk ve farklı okullara ait görüşleriyle düşünsel bir gök kuşağını andırırken; Bauman, akışkan şeylerin dünyasında salınır ancak eylemin gücüne de inanır. Son olarak eserin çevirisi hakkında da birkaç hususu belirtmek gerekiyor. Baskıda çok sayıda denebilecek kadar yazım hatası mevcuttur, ikinci baskının olması umuduyla, bu hataların düzeltilmesi daha keyifli bir okuma sunabilir.

Sonnotlar

1 Bauman Z ve Bordoni C (2018). *Kriz Hali ve Devlet*. Çev. Y Alagon. İstanbul: İthaki Yayınları. (Orijinal Basım: Polity Press Ltd. Cambridge, 2014).

2 Bu kitap eleştirisinde eserin içeriğindeki aynı başlık sırası takip edildi ve yazarlara ait görüşlerde eserdeki sıralama göz önünde bulunduruldu. Bölüm başlıkları **bold**, alt başlıklar **italik bold** ile gösterildi.

3 Kitabın belirli bölümlerinde her iki yazar Richard Sennett'e gönderme yapar. Ancak Bordoni'nin tercih ettiği "karizmatik lider" kavramı için bilgiyi vermek uygun olabilir. Kavramlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Sennett R. (2016). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. Çev. S Durak ve A Yılmaz. Ayrıntı Yayınları: İstanbul. Diğerleri Bauman'ın Richard Sennett'e ait "Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri" adlı eseri işaret eder.

4 Westphalia modeli Westphalia anlaşmasını ifade eder ve *cuius regio eius religio* formülüne gönderme yapar.

5 İktidar kimin elindeyse onun dini geçerlidir.

6 Eril kişi.

7 Oluşum biçiminde.